

EN HETEROGEN GENRE – OM BREVMATERIALET

Ibsens brev demonstrerer til fulle hvor lite ensartet brevgenren er, og hvor vanskelig den lar seg avgrense entydig. Her skal bare kort skisseres noen av problemstillingene genren reiser, med utgangspunkt i distinksjoner som privat/offentlig, uformelt/formelt, uttrykt/trykt, dokument/litteratur.

Skillet mellom private brev og offentlige, offisielle eller profesjonelle brev er et av de eldste innen brevgenren. Vi oppfatter gjerne det typiske privatbrevet som beregnet på én enkelt leser, og i dette kommuniserer et *jeg* med et *du* på en fortrolig måte i en uformell, talemålsaktig stil, med innslag av avbrytelser, metakommentarer om skrivesituasjonen, innforståtheter, digresjoner osv. (Jørgensen 2005, 11). I den andre gruppen kommer brev til offentlige myndigheter, styrer, forretningsforbindelser, arbeidsgivere, redaksjoner, leserbrev osv. Det må understrekes at skillet ikke nødvendigvis sier noe om innholdet: Et av de mest private brev Ibsen noen gang skrev, var brevet til byfogd Preus i Grimstad 7. desember 1846, der han vedkjente seg farskapet til Hans Jacob Hendrichssen Birkedalen. Distinksjonen gir heller ikke noe entydig klassifikasjonskriterium, for en mengde brev vil i realiteten falle mellom disse to kriteriene, eller innunder begge. Dette gjelder for eksempel brevene til F.V. Hegel, som både er forleggerbrev og vennebrev – personlige, vennskapelige og fortrolige som forretningsbrev, heller avmålte, høflige og formelle som vennebrev. På 1800-tallet ble også brev til individuelle mottagere gjerne skrevet med tanke på at de kunne leses høyt i en større eller mindre krets, for eksempel blant familie og venner (B. Dunker 1922; C.B. Dunker 1871).

For offisielle brev fantes det meget klare regler for innhold, stil, tiltaleform og underskrift nedfelt i tallrike lærebøker, og Ibsen synes alltid å ha fulgt konvensjonene nøye. For privatbrev var ikke reglene like klare. På 1800-tallet kom dessuten ideologien om brevene som uttrykk for det unike, individuelle jeg. Det eksisterte likevel en tradisjon for å lære av mønsterbrev, for eksempel mønsterbrev for elskende, og behovet for slike samlinger og for instruksjonsbøker generelt økte med brevskrivningens demokratisering i siste del av 1800-tallet (Dahlbäck 1994, 22; Jørgensen 2005, 29–30). Også privatbrevet kunne derfor følge nokså standardiserte mønstre. En spøkefull oppskrift for et vennebrev, og ikke helt misvisende for mange Ibsen-brev, ble beskrevet slik av den nevnte M. Hansen i ett av brevene til C.N. Schwach i 1823:

- * 1. Undskyldning fordi man saalænge ei har skrevet.
- * 2. Disse Forretninger omtales nøiere.
- * 3. Nyheder berettes. (Dødsfald. Ildebrand. Forflyttelser.)
- * 4. Anmodning om Udførelse af en Commision [sic] (f.Ex. et Indkjøb).
- * 5. Begjering om snart at høre fra Vennen og Spørgsmaal om han ikke vil komme ind til Byen (ud paa Landet) paa Besøg.
- * 6. Hilsning fra og til gode Venner.
- * 7. Slutning med en Bevidnelse af Venskab.

(Karlsen 2001, 78)

Rimbrevne utgjør en spesiell gruppe som helt overskrider grensen privat/offentlig og også grensen brev/kunstverk. I HIS vil flere av dem bli regnet både som brev og som dikt. Rimbrevne til Fredrika Limnell 24. desember 1870 og til Johanne Luise Heiberg 4. mai 1871 ble begge sendt som brev i posten til de to adressatene og noe senere trykt i *Digte*. Det første ble også publisert i *Morgenbladet*, og da det ankom adressaten i Stockholm, ble det i vanlig salongtradisjon arrangert en opplesning for en invitert krets. Rimbrevne til H.Ø. Blom i desember 1859 («Sendebrev» og «Hastværkslinjer») er derimot neppe sendt adressaten direkte, det siste ble ikke engang trykt, og det kan diskuteres om det egentlig kan kalles et brev.

Ellers vil trykt/uttrykt gjerne i utgangspunktet være noe som skiller litteratur fra brev, og man kan derfor reservere betegnelsen *brevlitteratur* i streng forstand til brev som foreligger publisert (Jørgensen 2005, 10). I denne forstand tilhører de fleste av brevene i HIS allerede litteraturen, og selv om de i utgangspunktet var private, er de for lengst blitt offentlige. De er allerede rekontekstualisert, plassert inn i en annen sammenheng enn den de opprinnelig hørte til i, og dette fører med seg en rekke implikasjoner som har betydning for hvordan de blir lest. Én viktig forskjell er at leseren av publiserte brevsamlinger

vil ha muligheten til å lese brevene til ulike mottagere i sammenheng og holde dem opp mot hverandre, en lesesituasjon som skiller seg vesentlig fra situasjonen til de opprinnelige adressatene (Robinson 1999, 19). Her har ettertidens lesere et forståelsesfortrinn i forhold til primæradressatene, mens de på andre områder stiller med handikap. En åpenbar ulempe er at ettertidens lesere bare får bidragene fra den ene parten i korrespondanseforholdet, noe kommentarene riktignok prøver å bøte på i den grad brevene som er skrevet til Ibsen, finnes. Transkriberte og publiserte brev vil dessuten gi et ensartet fysisk uttrykk, der viktige meningsdimensjoner kan være utslettet. Igjen er Strindberg et godt eksempel: Hans valg av brevpapir, papirfarve og skriveredskap var meningsbærende og gjennomtenkt (Dahlbäck 1994, 33–35), men dette forsvinner i den trykte utgavens typografiske uniformitet. Når det gjelder Ibsen, er det særlig ett forhold som her har påkalt interesse, nemlig hans endringer av håndskriften. Én endringsperiode var i 1867, da han i arbeidet med *Peer Gynt* gikk over fra en høyrehellende til en nærmest rett eller svakt venstrehellende skrift. Dette og dokumentenes nåværende fysiske egenskaper for øvrig er i HIS kommentert i manuskriptbeskrivelsene, og faksimiler er tilgjengelige elektronisk.

Spørsmålet er om Ibsen etter sitt litterære gjennombrudd allerede i utgangspunktet skrev sine brev med bevissthet om deres sannsynlige trykking, noe som ville medføre at ingen av dem derfor i streng forstand kan kalles private. Det var ikke noe nytt at brev ble trykt: Allerede Samuel Johnson (1709–83) klaget til sin venn James Boswell over at det nå var blitt så vanlig å publisere brev at han prøvde å skrive så lite som mulig i dem (Robinson 1999, 11). Strindberg betraktet på sin side brevene som en del av sitt forfatterskap og påla sine litterære eksekutorer å sørge for at de ble utgitt (Dahlbäck 1994, 293–94). Kielland tok selv initiativet til å publisere egne brev for å ha kontroll med utgivelsen (Robinson 1999, 13), og også den første samling Ibsen-brev ble utgitt mens Ibsen ennå levde. Tanken på senere offentliggjøring av brev og manuskripter må i det minste ha streift Ibsen siden gjennombruddet med *Brand*. I 1867 skjenket han manuskriptet til *Peer Gynt* til Edvard Collins autografsamling (jf. brev til J. Collin 21. oktober 1867). Edvard Collin hadde helt fra 1830-årene regnet med at hans egen korrespondanse med familievennen H.C. Andersen en gang ville bli ettertraktet, og tross et til tider anstrengt forhold testamenterte Andersen hele sitt enorme papirbo til ham (J. Andersen 2004, 164–65). I Collins samling ble også flere norske forfattere innlemmet. Ibsen var dessuten oppmerksom på den skandaleaktige oppmerksomheten det vakte da Peder Hjort i 1867 publiserte en rekke brev han hadde mottatt, blant annet fra Carsten Hauch (jf. brev til Hegel 24. februar 1868 med kommentar). Det er derfor nærliggende å tro at Ibsen i alle fall fra denne tid må ha regnet med at hans brev en dag ville kunne bli publisert eller i det minste bli alment tilgjengelig i offentlige biblioteker.

Senere gir Ibsen flere steder klart uttrykk for sin bevissthet om at hans brev har offentlig interesse. Han skriver til August Larsen 4. mai 1892 at selv om det er Larsen som tar seg av hans saker, vil han helst ikke avbryte korrespondansen med Jacob Hegel helt, fordi han vet at Hegel samler på hans brev. Det kan vel leses som en oppfordring til Larsen om at han også bør samle. Til Hildur Andersen skal Ibsen en gang ha skrevet: «Hildur! tag godt vare paa vore breve, du saavel som jeg» (sitert etter Anker 2, 121). I 1910 fortalte Hildur i et intervju med *Verdens Gang* at Ibsen hadde gitt henne hele deres brevveksling, med ønske om at den skulle utgis samlet. Senere lovet hun Francis Bull at han skulle få alle brev og dedikasjoner hun hadde mottatt fra Ibsen, men at intet av det måtte offentliggjøres så lenge Bergliot Ibsen levde. I et brev til K.V. Hammer 27. oktober 1907 skriver Andersen i anledning et foredrag Gerhard Gran har holdt om Alexander Kiellands brev: «det var ingen sak, hvis det var saa liketil at utgi Henrik Ibsens breve som Kiellands. Hvor Kielland spotter og haaner og er vittig paa andres bekostning, der hugger og flænger og saarer Ibsen» (sitert etter Anker 2, 124). Vi kan vel regne med at Ibsens omtale av Bjørnson og hans familie har vært blant de hensyn som holdt Andersen tilbake. Det hele endte visstnok med at hun mot slutten av livet, tross sitt løfte til Bull, ødela mye materiale (Anker 2, 127). Manuskriptene og en del av hans brev til henne er likevel bevart.

Ibsens nærmeste familie opplevde at Georg Brandes kort etter Ibsens død publiserte hans brev til Emilie Bardach. Det ser ut til at det var Bardach selv som presset på, og nærmest truet Brandes med at hun ville gjøre det selv, om ikke han som Ibsen-ekspert tok seg av det (L.P. Andersen 2006, 361). Denne opplevelsen fremmet nok familiens kassasjonsiver, og etter Ibsens død satte både Susanna og Sigurd i gang med å brenne etterlatenskaper. Sigurd Ibsen skriver til hustruen Bergliot 8. juli 1906: «Blandt dem, der tilintetgjøres, er også brevene fra mig: jeg har forlangt det, da det altid har været mig en utålelig

tanke, at de engang kunde gjennemsnuses af uvedkommende» (NBO Brevs. 576). Alt fikk han likevel ikke ødelagt. En del brev til Ibsen fra andre avsendere lar seg også rekonstruere fra andre kilder enn de originale brevene.

Den første utgaven av Ibsen-brev ble publisert mens Ibsen ennå levde, av Julius Elias og Halvdan Koht i 1904 (K&E). Utgivelsen skjedde i samarbeid med familien, særlig med Sigurd. De «offisielle» brevene dominerer, og den kronologiske hovedtyngden ligger på 1870- og 1880-årene (Ystad 1999, 37). Susanna leste høyt fra utgaven for Ibsen, og skrev til svigerdatteren Bergliot at hun selv syntes brevene var «meget interessante, jeg læser et par af dem om Aftenen for Ibsen som modtager dem med lakonisk Ro» (brev til Bergliot Ibsen 9. [desember 1904], NBO Brevs. 576). Selv i disse brevene syntes Edvard Brandes at Ibsens omtale av Bjørnson var ubehagelig. Ellers festet Brandes seg ved Ibsens høflighetsretorikk. Høflighetsfrasene var så overdrevne, skrev han i en anmeldelse, at «den, der har modtaget et saadant Høflighedsbrev og bagefter finder det her trykt mellem andre enslydende eller i hvert Fald enstyende, næppe kan undgaa en ret flov Fornemmelse» (GEBB 5, 27, 350–51).

Etter Ibsens hjemkomst til Norge i 1891 var han en etterspurt underskriver av ulike typer opprop, støtteerklæringer og lignende. Ibsens tilkjempede distanse til den politiske striden gjorde at hans underskrift i en rekke slike sammenhenger synes å ha vært mer ettertraktet enn Bjørnsons. For utgiverne har noen av disse brevene skapt vansker. De faller inn under HIS' brevdefinisjon og blir derfor trykt her, mens de ikke er trykt i tidligere brevutgaver. Men noen av dem har så mange underskrivere at andre signaturer enn Ibsens ikke er gjengitt. For eksempel er Ibsen en av ca. 375 underskrivere på et opprop om innsamling til jubileumsfond i forbindelse med 25-årsdagen for Oscar 2.s tronbestigelse i 1897. Å gjengi alle underskriftene ville både ta uforholdsmessig mye plass og dessuten sprengte rammene for kommentarene i og med at HIS har regnet medunderskrivere til *Omtalte personer*. I fem slike tilfeller er derfor medunderskriverne ikke gjengitt, men det er opplyst om antallet og om noen av navnene i kommentarene. En systematisk gjennomgang av aviser og lignende ville sannsynligvis kunne avdekke enda flere brev av denne typen.